

Sammanfattning utvärdering av VIP (Viktig Intressant Person)

– ett våldsförebyggande program
för personer med intellektuell
funktionsnedsättning

SAMMANFATTNING UTVÄRDERING AV VIP (Viktig Intressant Person)
– ett våldsförebyggande program för personer med intellektuell funktionsnedsättning

Titel: Sammanfattning av VIP Viktig Intressant Person – ett våldsförebyggande program för personer med intellektuell funktionsnedsättning

Författare: Maria Eriksson, Maria Ingemarson, Anders Kassman, Karin Robertsson & Magnus Tideman

ISBN: 978-91-7937-350-4

Rapportnummer: 2025:15

Utgivningsår: 2025

Förord

I november 2016 beslutade regeringen om en tioårig nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor (Skr. 2016/17:10). Strategin innebär ett paradigmskifte mot att i större utsträckning förebygga att våld överhuvudtaget uppstår. Länsstyrelserna lyfts av regeringen fram som navet i genomförandet av den nationella strategin på regional nivå och har sedan 2017 haft ett tydligt uppdrag att bidra till utveckling och införande av våldsförebyggande insatser i lokala verksamheter.

2020 presenterade Jämställdhetsmyndigheten rapporten *Våldsprevention i Sverige: En forskningsöversikt*. Endast en metod riktad till personer med intellektuell funktionsnedsättning (IF) identifierades i översikten: programmet Viktig intressant person (VIP). Programmet utvärderades mellan 2016 och 2018 men resultatet var svagt vad gäller just våldsutsatthet, även om det tydde på en positiv förändring. Länsstyrelserna Stockholm, Skåne, Västerbotten och Västra Götaland initierade, tillsammans med metodägaren Eskilstuna kommun, därför ett samarbete med en forskargrupp vid Marie Cederschiöld högskola med syfte att undersöka i vilken grad programmet bidrar till att påverka risk- och skyddsfaktorer för våldsutsatthet och våldsutövande hos personer med IF, samt de organisatoriska villkoren för programmets genomförande. Denna rapport är en sammanfattning av fullängdsrapporten *Utvärdering av VIP Viktig Intressant Person – ett våldsförebyggande program för personer med intellektuell funktionsnedsättning*, Länsstyrelserna i Stockholm, Skåne, Västerbotten och Västra Götaland, 2025.

Den forskargrupp som har ansvarat för genomförandet av utvärderingen är:

Maria Eriksson, professor, Magnus Tideman, professor, Maria Ingemarson, univ. lektor och Karin Robertsson, postdoktor. Docent Anders Kassman har bistått med statistiska analyser.

Den text som här presenteras är en sammanfattning av forskarnas beskrivning av genomförandet av utvärderingen samt deras presentation och diskussion av de resultat som framkommit. Slutsatserna är forskarnas egna och vi länsstyrelser hoppas att denna kunskap ska komma till nytta för Eskilstuna kommun, i egenskap av metodägare av VIP, samt för verksamheter som arbetar eller planerar att påbörja ett arbete med VIP. För länsstyrelserna blir den ett värdefullt stöd i det fortsatta arbetet mot mäns våld mot kvinnor i våra respektive län.

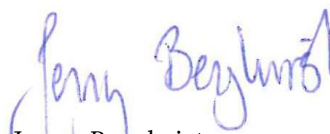
För den som vill finns sammanfattningen även i en lättläst version.

2 april 2025

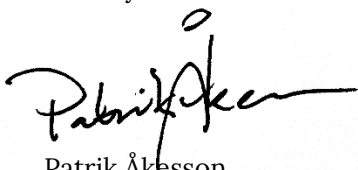
Anna Conzen

Avdelningschef, hållbar tillväxt
Länsstyrelsen Stockholm

Jenny Bergkvist

Enhetschef, enheten för social
hållbarhet
Länsstyrelsen Västerbotten

Patrik Åkesson

Samhällsbyggnadsdirektör
Länsstyrelsen Skåne

Sandra Brantebäck

Avdelningschef,
samhällsavdelningen
Länsstyrelsen Västra Götaland

Innehåll

FÖRORD	3
INTRODUKTION/BAKGRUND	6
RISKFAKTORER FÖR VÅLD	7
SYFTE	9
Frågeställningar	9
METOD	10
RESULTAT - ENKÄTSTUDIEN	12
RESULTAT - DELTAGARINTERVJUER	14
RESULTAT - VIP-HANDLEDARINTERVJUER	16
RESULTAT - GENOMFÖRANDE AV VIP-PROGRAMMET	17
RESULTAT - ORGANISATORISKA FÖRUTSÄTTNINGAR	19
SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER	20
Verksamheter som arbetar med VIP.....	22
Metodägare och utbildare.....	23
Aktörer på regional och nationell nivå.....	23
Forskning.....	24

Introduktion/bakgrund

Den här rapporten redovisar resultaten av en utvärdering av det våldsförebyggande programmet Viktig Intressant Person (VIP), som riktar sig till vuxna med intellektuell funktionsnedsättning (IF). Forskning och erfarenhet visar att personer med IF utsätts för våld i högre utsträckning än den övriga befolkningen och att det förekommer att personer med IF själva utövar våld.

Att leva med IF innebär i många fall att man behöver olika former av stöd i sitt vardagsliv. Det medför att man ofta har relationer med många olika personer (närstående, vänner, personal, medboende med flera) och därmed en potentiell utsatthet för situationer där våld kan förekomma. Personer med IF kan bland annat ha svårigheter att bedöma risker, vilket medför att det kan vara svårt att skydda sig och att anmäla utsatthet för våld. Bland individer varierar graden av IF och därmed förmågan att fredda sig eller att ge samtycke till relationer. Tecken på våldsutsatthet kan även likna symtom som kan kopplas till själva funktionsnedsättningen, därför kan omgivningen lätt missa att en person med IF är utsatt för våld.

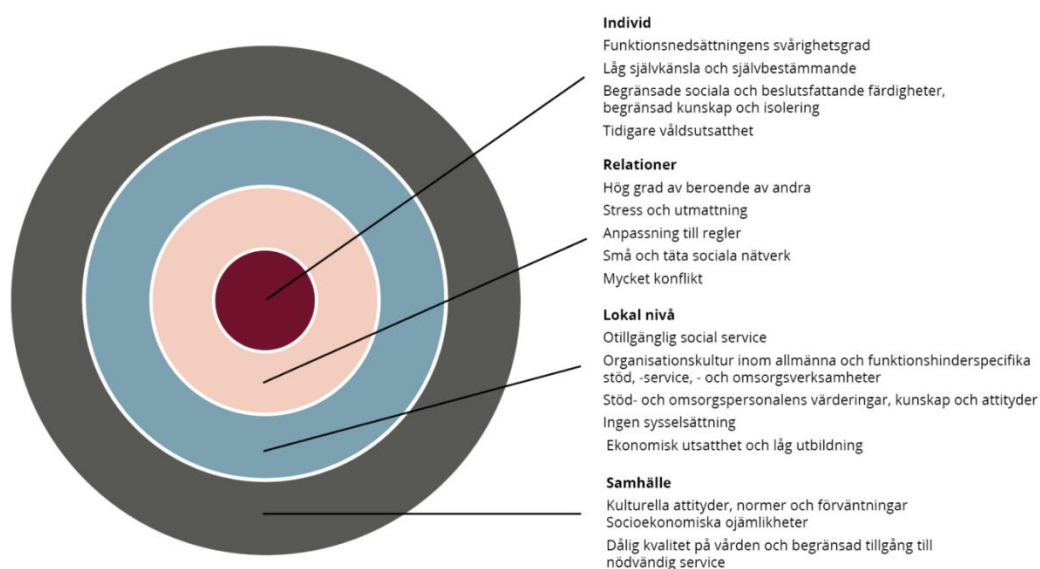
VIP-programmet, som vänder sig till personer med IF, syftar till att främja god hälsa, jämlika relationer och en känsla av sammanhang. Detta uppnås genom att programmet ska ge deltagarna ökad självkännetdom, kunskap om våld, insikt i livsvillkor för personer med funktionsnedsättning, förståelse för makt och rättigheter, samt verktyg för kommunikation och samtycke. Genom att utbyta åsikter och erfarenheter i gruppen ska deltagarna få insikter om sina egna och andras livssituationer, vilket antas vara avgörande för att deltagarna ska finna sin egen styrka.

VIP-programmet bygger på 12 träffar och utbildningsmetodiken består av upplevelsebaserat lärande och kreativa metoder. Upplevelsebaserat lärande handlar om att använda upplevelser för att skapa lärande och innehåller fyra steg: egna erfarenheter genom nya upplevelser, reflektion över det som har upplevts, hjälp med att bearbeta upplevelsen genom att lägga till ny kunskap, och tillämpning av den nya kunskapen genom test av nya upplevelser.

Programmet har använts i mer än tio år i Sverige och ca 50 kommuner har handledare som är utbildade i VIP-programmet. I denna rapport redovisas resultaten av en systematisk utvärdering av VIP-programmet i åtta kommuner.

Risikfaktorer för våld

Den socioekologiska modellen (se figur nedan) är ett ramverk som i utvärderingen av VIP-programmet används för att förstå hur olika faktorer på flera nivåer påverkar risken för våld. Modellen hjälper till att identifiera och analysera risk- och skyddsfaktorer på fyra olika nivåer: individ, relationer, lokal nivå och samhällsnivå. Genom att använda denna modell kan riskfaktorer för våld mot personer med IF som VIP-programmet adresserar analyseras liksom vilka skyddsfaktorer programmet bidrar till att öka. En sådan analys ger en helhetsbild av huruvida VIP-programmet bidrar till att minska våld mot personer med IF och ger information om hur programmet och dess kontext kan utvecklas för att skapa effektivare strategier för att förebygga och hantera våld. Modellen hjälper till med att identifiera det komplexa samspelet mellan individuella egenskaper, sociala och fysiska miljöer samt kulturella kontexter.

Figur 1. Riskfaktorer på olika nivåer i den socioekologiska modellen illustreras av fyra cirklar där den innersta cirkeln symboliserar individen, och de cirklar som omger individen symboliserar relationer, lokal nivå respektive samhälle.

Som exempel på risk- och skyddsfaktorer på de olika nivåerna kan nämnas att den individuella nivån fokuserar på personers egenskaper och erfarenheter. För personer med IF är kön – att vara kvinna – högre grad av funktionsnedsättning och långvarigt beroende av samhällets stödsystem något som ökar risken för utsatthet på individuell brukarnivå. Skyddsfaktorer är att personer i målgruppen vet om sina

rättigheter och har kunskap om hur de kan anmäla utsatthet. Det handlar också om förmåga till kommunikation, förståelse för sociala relationer och konstruktiva copingstrategier.

Relationsnivån fokuserar på personers nära relationer, såsom familj, vänner och vårdgivare. Riskfaktorer för våld mot personer med IF på den här nivån är hög grad av beroende av andra, stress och utmattning, inlärd anpassning till regler, små och täta sociala nätverk samt mycket konflikter. Stödande nätverk av vänner och familj kan fungera som skyddande faktorer mot våld genom att erbjuda emotionellt stöd, praktisk hjälp och en känsla av tillhörighet, vilket minskar risken för isolering och utnyttjande.

Den lokala nivån inkluderar faktorer i människors närmiljö. Förutom faktorer som otillgänglig social service, ekonomisk utsatthet och liknande finns organisatoriska riskfaktorer. Bristande ledarskap, motstånd mot förändring, brist på teamwork, repressiva i stället för omsorgsinriktade normer för arbete med och bemötande av personer med IF är sådana exempel. Omvänt är ett tydligt ledarskap och gemensamma värderingar hos både chefer och personal något som kan förebygga våld mot målgruppen. Att ha ledare som arbetade sida vid sida med övrig personal samt att ha tillfälle för reflektion var andra organisatoriska faktorer som visar sig minska risken för våldsutsatthet bland brukare av omsorg och stöd.

Den sista, samhällsnivån, innehåller riskfaktorer i form av kulturella attityder, normer och förväntningar liksom ojämlikhet och bristande kunskap om IF och våld. Skyddsfaktorer på denna nivå är tillgång till sociala tjänster och stödorganisationer då dessa tjänster kan erbjuda rådgivning, juridisk hjälp, skyddade boenden och andra resurser som kan hjälpa till att förebygga och hantera våldssituationer.

Syfte

Syftet med utvärderingen var att skapa kunskap om huruvida VIP-programmet bidrar till att påverka riskfaktorer och skyddsfaktorer för våldsutsatthet och våldsutövande. För att ge möjligheter att tolka eventuella skillnader i resultat mellan deltagare från olika verksamheter ingår det också i syftet att dokumentera genomförandet av VIP-programmet samt de organisatoriska villkoren för genomförandet av programmet.

Frågeställningar

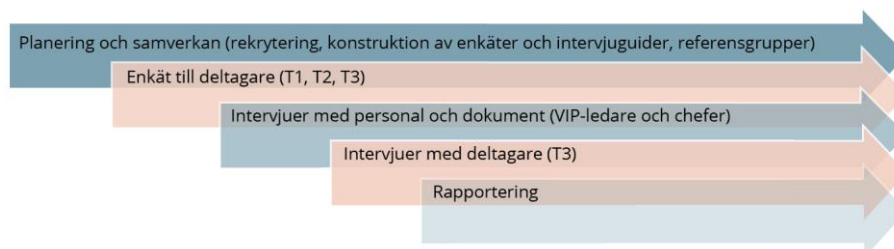
För att uppfylla utvärderingens syfte formulerades följande frågeställningar:

1. Vilka risk- och skyddsfaktorer för våldsutsatthet respektive våldsutövande går att urskilja hos deltagarna, och i vilken grad förändras dessa över tid?
2. I vilken grad förändras deltagarnas självskattade utsatthet för våld respektive våldsutövande under tiden de genomgår VIP-programmet och håller eventuella förändringar i sig över tid?
3. I vilken grad förändras deltagarnas självskattade hälsa och känsla av sammanhang under tiden de genomgår VIP-programmet och håller eventuella förändringar i sig över tid?
4. I vilken grad beskriver deltagarna att de genom VIP-programmet fått bättre självkännedom och självkänsla, ökad kunskap och bättre verktyg för kommunikation och samtycke?
5. Är det möjligt att identifiera skillnader mellan olika grupper av deltagare?
6. Hur beskriver VIP-handledarna att de genomför programmet?
7. I vilken grad beskriver VIP-handledare att deltagarna fått bättre självkännedom och självkänsla, ökad kunskap och bättre verktyg för kommunikation och samtycke?
8. Går det att urskilja organisatoriska faktorer som främjar respektive hindrar genomförandet av VIP-programmet i de medverkande verksamheterna?

Metod

Utvärderingen har genomförts med hjälp av flera olika datainsamlingsmetoder i åtta kommuner. Genom upprepade enkäter till deltagare om erfarenheter av våld, hälsorelaterad livskvalitet och tillit till den egna förmågan att skydda sig mot våld, samt intervjuer med deltagare och handledare har information om förändring över tid hos deltagarna undersökts kvantitativt och kvalitativt. Intervjuer med VIP-handledare, samordnare och chefer har tillsammans med dokument om VIP-programmets genomförande bidragit med underlag till analys av programmets organisatoriska förutsättningar. Studien faller under lagen om etikprövning och har godkänts av Etikprövningsmyndigheten (diarienummer 2022-02208-01).

Sammanfattat kan forskningsprocessen beskrivas som bestående av fem olika och tidsmässigt delvis överlappande moment: planering och samverkan, enkät till deltagare, intervjuer med personal och insamling av dokument, intervjuer med deltagare samt analys och rapportering (se figur 2). De olika momenten beskrivs mer utförligt nedan.

Figur 2. Illustration av forskningsprocessens olika faser.

Deltagarna har vid upprepade tillfällen fått fylla i enkäter för information om i vilken grad deltagarnas självskattade utsatthet för våld respektive våldsutövande förändras under tiden de genomgår VIP-programmet, i vilken grad deltagarnas självskattade hälsa och känsla av sammanhang förändras samt i vilken grad deltagarna beskriver att de genom VIP-programmet fått bättre självkännedom och självkänsla, ökad kunskap och bättre verktyg för kommunikation och samtycke. Enkäten har fyllts i en gång vid kursstart, en gång vid kursavslutning och en gång sex månader efter kursens slut. Sammanlagt 50 individer svarade på enkäten vid samtliga tre tillfällen (dvs $50 \times 3 = 150$ enkäter).

Intervjuer med VIP-deltagare genomfördes i samband med den sista mätningen (6 månader efter kursens slut). Intervjuguiden innehöll bakgrundsfrågor och fem huvudteman:

- övergripande om kursen,
- gruppen och ledarna,
- kursens betydelse för dig,
- kursens innehåll i detalj samt
- förbättringar av VIP-programmet.

Totalt har 48 deltagare intervjuats. Deltagarna är mellan 21 och 77 år, medianåldern är 45,5 år. 35 av de intervjuade deltagarna var kvinnor och 12 var män, 1 deltagare har inte uppgett kön. Den vanligaste sysselsättningen är daglig verksamhet och de flesta bor ensamma, tätt följt av boende i gruppboende.

Ett formulär för skattning av deltagarnas nivå av funktionsnedsättning användes också i studien. Här fick VIP-handledare skatta varje enskild VIP-deltagares funktionsnivå utifrån en fyrgradig skala: lindring, måttlig, omfattande intellektuell funktionsnedsättning eller ingen funktionsnedsättning.

Intervjuer genomfördes även med 18 VIP-handledare. Teman för intervjuerna var programinnehåll, arbetet med programmet, organisation/resurser samt målgruppen.

Därutöver intervjuades 14 chefer/ledare med ansvar för VIP-programmet. Dessa intervjuer hade fyra huvudteman: 1) målgruppen, 2) ledningens ansvar, närvaro och personliga engagemang i arbetet med VIP, 3) personella, tidspersonella och materiella resurser för att arbeta med VIP samt 4) ledningens uppföljning av hur arbetet med att implementera VIP-programmet fortskrider.

Förutom enkät- och intervjumaterialet har även utvärderingar för varje lektion i VIP-programmet, för de grupper och deltagare som ingått i studien, samlats in och analyserats. Dessa utvärderingar, som fyllts i av VIP-handledarna efter varje lektionstillfälle, ingår i VIP-manualen.

Som stöd för utvärderingsarbetet har två referensgrupper följt arbetet från början till slut. Dels en grupp med personer med egen erfarenhet av IF, dels en grupp med representanter för organisationer som arbetar med funktionshinder- eller våldsförhinderfrågor.

Resultat – enkätstudien

Vid tre tillfällen har deltagare i VIP-programmet fått fylla i enkäter. Nedan redovisas i sammanfattning resultaten avseende förändringar över tid när det gäller våldsutsatthet och våldsutövande, hälsorelaterad livskvalitet samt deltagarnas tilltro till sin egen förmåga att skydda sig mot våld.

De former för våldsutsatthet som efterfrågats är fysiskt, verbalt, sexuellt och funktionshinderrelaterat våld. Funktionshinderrelaterat våld handlar om att ha blivit vägrad använda nödvändiga hjälpmedel, som kommunikationsstöd, eller att blivit vägrad hjälp med något som man är beroende av, som att få hjälp med kontakt med anhöriga. När det gäller eget våldsutövande har de tre förstnämnda efterfrågats.

Verbal våldsutsatthet är den vanligast förekommande våldsformen, följt av utsatthet för fysiskt och sexuellt våld. Funktionshinderrelaterat våldsutsatthet, som att förvägras hjälpmedel man behöver, rapporteras i lägst utsträckning, men en större andel av männen rapporterar just den våldsformen. Våldsutsattheten skiljer sig något åt mellan kvinnor och män när det gäller typen av våld: en högre andel av männen rapporterar verbalt och funktionshinderrelaterat våld (jämfört med andelen kvinnor som rapporterar dessa former av våld). Bland kvinnorna rapporterar en högre andel fysiskt och sexuellt våld (jämfört med andelen män som rapporterar dessa former av våld). Det är endast kvinnor som rapporterar utsatthet i en parrelation. Män rapporterar utsatthet från personer som finns i deltagarnas vardag, som arbetskamrater, personal och familjemedlemmar.

För tre av de våldsformer som efterfrågas i enkäten (fysiskt våld, verbalt våld och sexuellt våld) är tendensen för deltagargruppen som helhet att andelen som rapporterar utsatthet är stabil eller minskande över tid (dvs 12 månader). För funktionshinderrelaterat våld är tendensen snarare att andelen som rapporterar utsatthet är stabil eller ökande över tid.

Det finns en stor spridning i deltagarnas svar om de varit utsatta för eller utövat olika typer av våld eller inte. Därför blir de olika undergrupperna för små för att det ska gå att se statistiskt signifikanta samband. Med en så stor spridning i deltagarnas svar på enkäten hade en större grupp deltagare behövts för att möjliggöra statistiska analyser.

En analys av utvecklingen av våldsutsatthet och våldsutövande på individnivå kan dock ändå ge viktiga perspektiv på VIP i förhållande till deltagarnas erfarenheter av våld. En del deltagare rapporterar utsatthet för våld vid samtliga mättillfällen och kan ha utsatts under tiden de gått VIP-kursen eller under perioden efter kursen. Andra som rapporterar

utsatthet för våld gör det först vid kursavslut eller uppföljning. Ett liknande mönster kan ses i rapportering av våldsutövande, förutom att ingen deltagare rapporterar våldsutövande vid samtliga tre mättillfällen.

60 procent av kvinnorna och 65 procent av männen i studien har vid minst ett mättillfälle rapporterat erfarenheter av minst en form av våldsutsatthet. Deltagare rapporterar oftast utsatthet för flera former av våld. Det är kvinnor som rapporterar utsatthet från en partner och två av dem rapporterar upprepat partnervåld under och efter VIP-kursen. Även männen rapporterar utsatthet för våld från personer de har någon relation till: från medboende, arbetskamrater, vänner, familjemedlemmar, personal. De som själva rapporterar utövande av fysiskt eller verbalt våld rapporterar i de flesta fall också utsatthet för dessa former av våld.

Inom frågeområdet hälsorelaterad livskvalitet ökar känslomässigt välmående signifikant och för hela deltagargruppen sammantaget under och efter VIP-kursen. Det är det mest robusta positiva resultatet kring förändring över och har påverkats mest under och efter kursstart. För gruppen med högre grad av IF ökar det sociala välmåendet signifikant (90 procents nivå) under VIP-kursen, något som indikerar att VIP kan spela en särskilt positiv roll för just deras sociala liv. Utifrån intervju-svaren kan det här positiva resultatet både tolkas som att det handlar om kursens innehåll och om att deltagarna genom att gå VIP-programmet får ett nytt socialt sammanhang.

Ett utfall som inte uppvisar någon positiv förändring över tid för någon grupp är tilltron till den egna förmågan att skydda sig själv mot våld. Där är resultaten i princip samma vid varje mättillfälle. Ett sätt att förstå avsaknaden av förändring är att frågorna har både relationella och kontextuella dimensioner. Utifrån ett sådant resonemang skulle en ökad självkänsla och ökad kunskap om relationer och våld enbart delvis kunna påverka utfallet i positiv riktning, eftersom du som individ inte helt kan styra över andra människors agerande även om du själv gör ditt bästa för att skydda dig. Det är också så att frågebatteriet aldrig har testats i Sverige och det skulle behöva testas ytterligare och kanske också jämföras med andra med andra liknande frågebatterier.

Om vi tittar övergripande på enkätresultaten ser vi alltså en positiv förändring för deltagarna inom flera av de undersökta områdena. Tilltron till den egna förmågan är emellertid oförändrad och det funktionsrelaterade våldet går inte ned. En förklaring till det senare kan vara att efter VIP-kursen har deltagarna blivit mer medvetna om att våld kan se ut på olika vis och att funktionshinderrelaterat våld möjligen var under-rapporterat i början av studien. De uteblivna positiva resultaten på tilltro till den egna förmågan till skydd kan diskuteras utifrån att vissa frågor i frågebatteriet rör tilltron till att kunna få hjälp från olika typer av samhällsaktörer. Positiva skattningar förutsätter i de fallen att deltagaren

själv upplever att hjälpen överhuvudtaget finns. Det handlar både om att det finns instanser att söka hjälp ifrån, och att VIP-kursen ger kunskap om dessa verksamheter. Det här resonemanget för oss vidare mot en diskussion kring vilka övriga förebyggande strategier på mer strukturell nivå som behöver vara på plats i de miljöer som brukarna befinner sig i.

Resultat – deltagarintervjuer

Intervjuerna, som innebär en fördjupning av enkätresultaten, fokuserades på i vilken grad deltagarna beskriver att de genom VIP-programmet fått bättre självkänedom och självkänsla, ökad kunskap och bättre verktyg för kommunikation och samtycke. Därutöver fick informanterna delge förslag på behov av utveckling och förbättring av VIP-programmet. Resultaten baseras på intervjuer med 48 deltagare.

Deltagarna rapporterar att VIP-programmet har haft en positiv inverkan på deras personliga utveckling och relationer. De har fått bättre självförtroende och känner sig mer självständiga, vilket indikerar att programmet lyckas stärka deras självkänsla och förmåga att hantera olika situationer. Många deltagare har lärt sig att förstå och uttrycka sina känslor bättre, samt att sätta gränser och stå upp för sig själva, vilket tyder på att programmet effektivt förmedlar viktiga insikter. VIP-programmet har också hjälpt deltagarna att få fler sociala kontakter, vilket är avgörande för social integration och välbefinnande.

Av intervjuerna framgår att VIP-programmets olika kurstillfällen bidrar till en ökad kunskap om att identifiera och värdera olika situationer och relationer. Att känna sig säkrare på vad som utmärker sådant som en otrygg relation eller att kunna sätta namn på det som kan betecknas som ett hot eller ett övergrepp, blir tillsammans med kunskap om vart eller till vem man kan vända sig för att berätta trygghetsskapande.

Erfarenheterna som framträder i deltagarintervjuerna kan tolkas som att VIP-programmet adresserar flera riskfaktorer för våld mot personer med IF på individnivå i den socioekologiska modellen, så som låg självkänsla och självbestämmande, begränsad kunskap och isolering.

Deltagarnas beskrivningar av VIP-programmets betydelse för dem, tolkar vi som att programmet bidrar till att öka flera skyddsfaktorer på individnivå, så som kommunikativ förmåga, kunskap om egna rättigheter, god relationell förståelse samt goda copingstrategier.

Att VIP-programmet också har hjälpt många deltagare att få fler sociala kontakter tolkar vi som att programmet även adresserar riskfaktorer på den relationella nivån i den socioekologiska modellen, så som små och täta sociala nätverk. Att ha ett stödande nätverk kan bidra till att skydda individer mot våld.

Deltagarnas förbättringsförslag handlar om att VIP-handledarna kan bli mer medvetna om deltagarnas tidigare erfarenheter av våld, samt att ledarna är lyhörda, tydliga och engagerande för att bättre hantera gruppdynamiken och skapa en trygg och stödande miljö. VIP-programmet kan behöva utvecklas för att öka vissa skyddsfaktorer på relationsnivå i den socioekologiska modellen – till exempel utbildning i att känna igen tecken på våld och hur det kan rapporteras. Åtgärder kan handla om att utbilda (eller fortbilda) VIP-handledare om hur tidigare våldserfarenheter påverkar individer med IF, vilket kan inkludera aktiviteter som workshops och fortbildning om trauma och våld.

En annan åtgärd kan vara att involvera personer med IF i utvecklingen av förebyggande åtgärder mot våld. När personer med IF är involverade i planeringen av åtgärder, säkerställs att dessa åtgärder är relevanta och anpassade till deras specifika behov och utmaningar. Flera praktiska tillvägagångssätt för att uppnå detta föreslås i tidigare forskning. Ett exempel är att involvera personer med IF som rådgivare i skapandet av policyer och program, samt deras representation i beslutsfattande kommittéer och råd. Ett annat är skapandet av stödgrupper ledda av personer med IF, vilket ger en säker plats för att dela erfarenheter och utveckla skyddsstrategier.

Den här typen av åtgärder adresserar även deltagarnas förbättringsförslag om att anpassa lektionsmaterialet för att inkludera fler praktiska övningar och visuella hjälpmedel som är lättare att förstå och relatera till för personer med IF. Ett sådant utvecklingsarbete av utbildningsmaterialet skulle kunna göras i en samskapande arbetsprocess mellan personer med IF, metodägare och andra relevanta aktörer på lokalsamhällsnivå.

Tabell 1. Sammanfattning av analys av risk- och skyddsfaktorer på olika nivåer baserat på deltagarintervjuerna

Nivå	Vilka riskfaktorer adresserar vip-programmet?	Vilka skyddsfaktorer ökar genom programmet?
Individnivå	<ul style="list-style-type: none">• Låg självkänsla och självbestämmande• Begränsade sociala och beslutsfattande färdigheter• Begränsad kunskap• Isolering	<ul style="list-style-type: none">• Kommunikativ förmåga• Kunskap om egna rättigheter• God relationell förståelse• Goda coping-strategier
Relationsnivå	<ul style="list-style-type: none">• Små och täta sociala nätverk	<ul style="list-style-type: none">• Ett stödande nätverk/sociala kontakter

Resultat – VIP-handledarintervjuer

Intervjuerna med VIP-handledarna beskriver i vilken grad de bedömer att deltagarna fått bättre självkänedom och självkänsla, ökad kunskap och bättre verktyg för kommunikation och samtycke.

Resultatredovisningen bygger på gruppintervjuer med 16 VIP-handledare i sju olika grupper.

På gruppnivå observerar handledarna flera positiva förändringar hos deltagarna efter att de har genomgått VIP-programmet. De menar att deltagarna utvecklar en starkare sammanhållning och sociala kontakter, vilket ofta leder till att de byter telefonnummer och planerar aktiviteter tillsammans. Många deltagare upplever, enligt handledarna, en ökad självkänsla och vågar på ett annat sätt säga nej och sätta gränser. Handledarna beskriver också att deltagarna blir mer öppna och trygga, vilket gör att de vågar uttrycka sina känslor och tankar mer.

I handledarnas beskrivningar förekommer berättelser om hur programmet har hjälpt vissa deltagare att ta stora steg i sina liv, som att avsluta destruktiva relationer, flytta hemifrån eller stå upp för sina rättigheter.

Handledarnas beskrivningar och erfarenheter kan tolkas som att VIP-programmet adresserar flera riskfaktorer på den individuella nivån i den socioekologiska modellen, så som låg självkänsla och självbestämmande, begränsade sociala och beslutsfattande färdigheter, begränsad kunskap och isolering. Skyddsfaktorer på individnivå som ser ut att öka genom programmet, baserat på handledarnas beskrivningar, är kommunikativ förmåga, kunskap om egna rättigheter, god relationell förståelse, goda copingstrategier och kunskap om våld.

Riskfaktorer på relationsnivå som adresseras av VIP-programmet, baserat på handledarnas beskrivningar, är hög grad av beroende av andra, inläring till att anpassa sig efter regler, små och täta sociala nätverk samt mycket konflikter. Skyddsfaktorer som ser ut att öka på relationsnivå enligt handledarna, är att deltagarna får fler sociala kontakter genom att VIP-programmets bedrivs i mindre grupper.

Tabell 2. Sammanfattning av analys av risk- och skyddsfaktorer på individnivå- och relationsnivå baserat på deltagar- och handledarintervjuer.

Nivå	Vilka riskfaktorer adresserar vip-programmet?	Vilka skyddsfaktorer ökar genom programmet?
Individnivå	<ul style="list-style-type: none">• Låg självkänsla och självbestämmande• Begränsade sociala och beslutsfattande färdigheter, begränsad kunskap och isolering	<ul style="list-style-type: none">• Kommunikativ förmåga• Kunskap om egna rättigheter• Strategier för egenskydd• God relationell förståelse• Goda coping-strategier
Relationsnivå	<ul style="list-style-type: none">• Hög grad av beroende av andra• Inläring till att anpassa sig efter regler• Små och täta sociala nätverk• Mycket konflikter	<ul style="list-style-type: none">• Stödjande nätverk (genom att deltagarna får fler sociala kontakter genom programmet)

Resultat – Genomförande av VIP-programmet

Redovisningen nedan bygger på VIP-ledarnas redogörelser för både struktur och innehåll av VIP-programmet, baserat på såväl gruppintervjuer med 16 VIP-handledare i sju olika grupper, samt skriftliga utvärderingar efter varje lektion.

Resultaten från intervjuerna med VIP-handledare och deras skriftliga utvärderingar efter varje lektion, ger flera viktiga insikter för programmets fortsatta utveckling.

För det första visar resultaten att VIP-programmet i stort sett genomförs enligt plan i de deltagande kommunerna. Handledarna bedömer att programmet är mycket relevant för målgruppen och täcker viktiga ämnen som sexualitet, samtycke, självkänsla och våld. Detta indikerar att programmets innehåll är väl anpassat till deltagarnas behov och att det bidrar till att öka deras förståelse och förmåga att hantera olika livssituationer.

Trots detta framkommer det att vissa delar av programmet, särskilt de som rör abstrakta koncept kan vara svåra för deltagarna att förstå. Handledarna har därför anpassat materialet genom att använda egna exempel och filmer för att göra det mer begripligt. Detta pekar på ett behov av att fortsätta utveckla och anpassa materialet för att säkerställa att det är tillgängligt för alla deltagare/den tänkta målgruppen för VIP.

Vidare lyfter handledarna fram flera förslag för att förbättra och vidareutveckla VIP-programmet. Ett centralt förslag är att involvera deltagarna mer i utvecklingen av övningar och material, exempelvis genom brukarreferensgrupper eller liknande. Detta skulle kunna öka deltagarnas engagemang och göra materialet mer relevant för deras specifika behov.

Handledarna efterfrågar också fler exempel och övningar som är relevanta för deltagare som inte bor på gruppboende, samt mer material om känslor och strategier för att hantera dessa. Detta skulle hjälpa deltagarna att bättre förstå och uttrycka sina känslor, vilket är en viktig del av programmets mål.

För att göra materialet mer tillgängligt föreslås det att använda mer bildstöd och tekniska hjälpmedel som till exempel läsplattor, samt att minska mängden text och inkludera fler bilder och rollspel. Slutligen betonar några intervjupersoner behovet av support från metodägaren, exempelvis när det gäller att hantera länkar som inte fungerar i manualen under själva genomförandet av en lektion.

Sammanfattningsvis visar analysen av denna del av datamaterialet att VIP-programmet har effekt men att det finns flera områden där ytterligare utveckling och anpassning kan förbättra programmets intentioner och tillgänglighet för deltagarna. Ett sätt för metodägaren att beakta dessa synpunkter är att utveckla arbetet med VIP i linje med ett socioekologiskt perspektiv på våldsprevention. Särskilt kamratutbildning av personer med IF kan vara av särskild vikt i det fortsatta utvecklingsarbetet. Tillvägagångssättet bygger på idén att människor lär sig bäst från dem de identifierar sig med. Personer med IF tar en aktiv roll som utbildare, vilket stärker deras självkänsla och självförtroende. När utbildningen fokuserar på praktiska övningar och diskussioner, blir det lättare för deltagarna att förstå och tillämpa kunskapen i sina egna liv. Deltagarna arbetar tillsammans och stödjer varandra, vilket skapar en trygg och inkluderande lärmiljö. Genom att lära av sina jämlingar kan deltagarna relatera bättre till materialet och få en djupare förståelse för ämnen som relationer och sexualitet.

I praktiken skulle utveckling av VIP-programmet kunna handla om att ta fram övningar och exempel i en samskapande arbetsprocess mellan personer med IF, metodägare och andra relevanta aktörer för att bidra till att skapa en mer inkluderande och verksam utbildningsmiljö för personer med IF. Genom att aktivt delta i utvecklingen av åtgärder får personer med IF ökad kunskap om våld och hur de kan skydda sig själva, vilket leder till ökad självständighet och självförtroende. När personer med IF är involverade i planeringen av åtgärder, säkerställs att dessa åtgärder är relevanta och anpassade till deras specifika behov och utmaningar.

Resultat – Organisatoriska förutsättningar

I detta avsnitt står organisatoriska faktorer som främjar eller hindrar arbetet med VIP-programmet i centrum. Resultaten bygger på intervjuer med chefer, VIP-samordnare och VIP-handledare i de åtta deltagande kommunerna. Resultaten analyseras med hjälp av tidigare forskning om risk- och skyddsfaktorer på olika nivåer i den socioekologiska modellen.

De organisatoriska riskfaktorer som framträder ur analysen av intervju-materialet med chefer och ledare är:

- Bristande kompetens om behovet av att arbeta med våldsförebyggande åtgärder för personer med IF, på alla nivåer inom de medverkande kommunerna (om än i varierande grad).
- Bristande ledarskap
- Brist i samarbete och samverkan mellan olika nivåer så som förvaltningsnivå och verksamhetsnivå

Organisatoriska skyddsfaktorer som framträder ur intervjumaterialet med chefer och ledare är:

- Att ledare på alla nivåer inom en kommun stöttar arbetet med VIP och ser behovet av att arbeta med programmet för personer med IF,
- Skyddsfaktorer på förvaltningsnivå: en samordningsfunktion och tillräckligt många VIP-handledare,
- Skyddsfaktorer på verksamhetsnivå: VIP-handledare ges förutsättningar att genomföra lektionstillfällen inklusive förberedelsetid, restid och tid för efterarbete, VIP-handledarna har regelbunden intern eller extern handledning.

Slutsatser och rekommendationer

När analysen av vilka riskfaktorer som VIP-programmet adresserar och vilka skyddsfaktorer som ser ut att öka genom programmet i de olika datamaterialen vägs samman, kan resultatet synliggöra att programmets våldsförebyggande delar främst adresserar risk- och skyddsfaktorer på den individuella nivån. I vissa av de medverkande kommunerna antyder intervjumaterialet dock att VIP-programmet adresserar risk- och skyddsfaktorer på den lokala nivån, till exempel genom att det görs utbildnings- eller informationsinsatser för personal på dagliga verksamheter eller stödboende eller genom att erbjuda VIP-programmet till elever vid anpassade gymnasieskolan. Ett viktigt resultat från intervjuerna med deltagarna och VIP-handledarna är att VIP-programmet har stor betydelse för deltagarnas sociala relationer och välmående. Det indikerar att VIP-programmet även adresserar risk- och skyddsfaktorer på relationsnivån i den socioekologiska modellen.

Även om VIP-programmet inte är utformat för att hantera risk- och skyddsfaktorer på lokal- och samhällsnivå, framkommer i utvärderingen ett antal förutsättningar som kan förstås som organisatoriska risk- och skyddsfaktorer. Intervjuer med VIP-handledare, chefer och samordnare visar att kommuner har olika förutsättningar i arbetet med programmet organisationskultur, ledarskap, resurser och kommunikationskanaler. Dessa skillnader tolkar vi som organisatoriska risk- och skyddsfaktorer på den lokala nivån i den socioekologiska modellen.

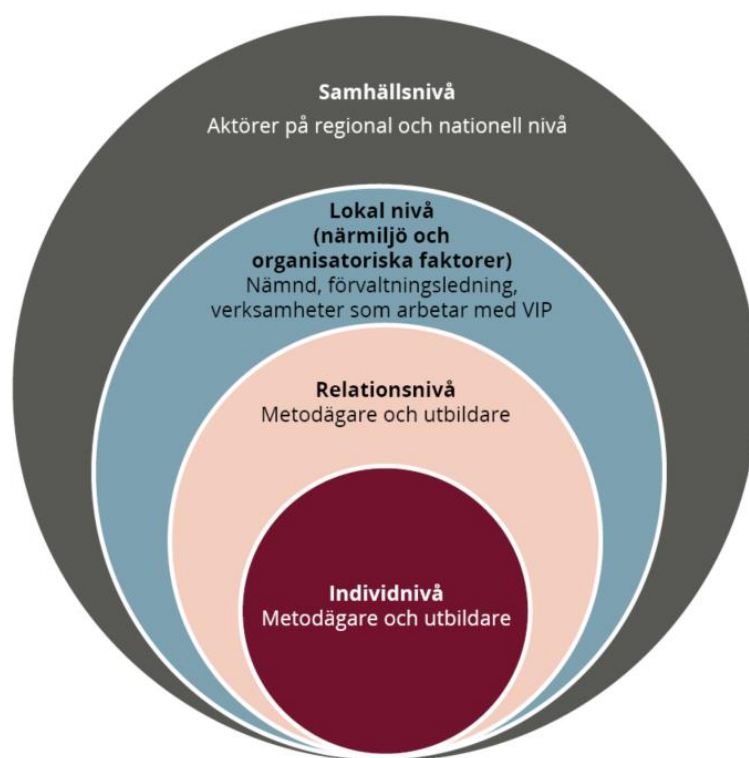
Organisatoriska riskfaktorer i arbetet med VIP-programmet inkluderar otydligt ledarskap, bristande samverkan och kommunikation, låg kunskap om våld hos personal och hög personalomsättning. Den mest kritiska riskfaktorn är bristande kunskap om risk- och skyddsfaktorer för våld mot personer med IF på olika nivåer i kommunala förvaltningar. Detta kan leda till att målgruppens behov inte prioriteras, att kunskap från VIP-programmet inte integreras i vardagen eller att våldsutsatthet inte upptäcks och adekvat stöd uteblir.

De viktigaste organisatoriska skyddsfaktorerna är tydligt och stöttande ledarskap, samverkan mellan alla nivåer i en kommun, en anställd samordnare, kunskap om våld mot personer med IF och en medveten rekryteringsprocess av VIP-handledare.

Resultaten i utvärderingen av VIP-programmet stärker de befintliga rekommendationer för våldsförebyggande arbete för personer med IF som framträder i tidigare forskning. För att förebygga våld krävs att

program och insatser adresserar riskfaktorer och stärker skyddsfaktorer på flera olika nivåer samtidigt. Genom att adressera riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer på varje nivå kan en mer hållbar och omfattande strategi för att förebygga våld mot personer med IF skapas.

Samtidigt är det inte realistiskt att VIP-programmet och metodägaren ensamma kan ta huvudansvar för ett effektivt preventivt arbete. Med utgångspunkt i slutsatser ovan lämnas därför rekommendationer till ansvariga på olika nivåer. Med hjälp av den socioekologiska modellen kan vi illustrera att olika aktörer ansvarar för att adressera riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer på olika nivåer (se figur 3).

Figur 3. Illustration av ansvar för att adressera riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer för våld mot personer med IF på olika nivåer

Verksamheter som arbetar med VIP

Verksamheter som arbetar med VIP behöver utveckla arbetet på individ-, relations- och lokal nivå för att adressera riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer för våld mot personer med IF. Vi rekommenderar att verksamheter som arbetar med VIP:

- Förankrar VIP-programmet på högsta ledningsnivå i organisationen/förvaltningen med tydliga riktlinjer och mål i den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor.
- Tilldelar specifika resurser och personal, inklusive en samordnare, för att förbättra det organisatoriska stödet och engagemanget.
- Genomför kompetenshöjande insatser för att förstärka medarbetares/VIP-handledares färdighet och förmåga att leda grupper och att anpassa genomförandet av VIP till deltagare med olika grad av IF.
- Skapar medvetenhet hos alla VIP- handledare om förekomst av våldutsatthet och våldsutövande i målgruppen under tiden de går VIP, utveckla ett systematiskt arbete med att upptäcka våld i deltagarnas liv och skapa beredskap att slussa vidare till ytterligare stöd vid behov.
- Skapa medvetenhet hos alla handledare om att det kan finnas en högre tröskel för män att se handlingar som våld och att rapportera eget våldsutövande.
- Genomföra kompetenshöjande insatser riktade till chefer för att förbättra förutsättningarna för VIP-programmets genomförande och fortlevande
- Utveckla strukturer för samverkan med LSS-verksamheter lokalt med syfte att förbättra samverkan runt VIP-deltagare.
- Utveckla samverkan med befintliga verksamheter på kommun-nivå som har specifik kunskap om och arbetar med våld i nära relation.
- Använd olika kommunikationskanaler, inklusive sociala medier och lokala nätverk, för att nå ut till deltagare.
- Öka kompetensen om risk- och skyddsfaktorer för våld mot personer med IF runt VIP genom regelbundna utbildningar och workshops för personal på alla nivåer.

Metodägare och utbildare

Metodägare och utbildare behöver utveckla arbetet på individ- och relationsnivå för att adressera fler riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer för våld mot personer med IF. Vi rekommenderar att metodägare och utbildare:

- Utvecklar utbildningsmaterialet så att det bättre speglar deltagarnas situation och erfarenheter; ta gärna hjälp av VIP-deltagare i detta utvecklingsarbete.
- Överväger kamratutbildare i likhet med den australiensiska programmet SS&LR.
- Utvecklar en fördjupningsdel alternativt ett fortsättningsprogram för deltagare som redan gått programmet en eller flera gånger.
- Utvecklar utbildningsmaterialet och underlätta erfarenhetsutbytet mellan VIP-program i olika kommuner för att underlätta anpassning till deltagare med olika nivå av IF.
- Utvecklar en modell för feedback och kunskapsutveckling för VIP-handledare, som stöd för implementering och kvalitets-säkring samt stöd till utveckling av arbetet på lokal nivå.
- Tar fram ett chefsstöd för VIP-programmet.

Påbörjar ett utvecklingsarbete med syfte att personer med IF kan vara kursledare. Användning av så kallade peer educators är en lovande utbildningsmodell med många fördelar som till exempel ökad trygghet att prata om svåra upplevelser, ökad känsla av empowerment och större förståelse för erfarenheter kopplade till att leva med intellektuell funktionsnedsättning.

Aktörer på regional och nationell nivå

Regionala och nationella aktörer behöver adressera riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer för våld mot personer med IF på lokal nivå och på samhällsövergripande nivå. Regionala och nationella aktörer rekommenderas att:

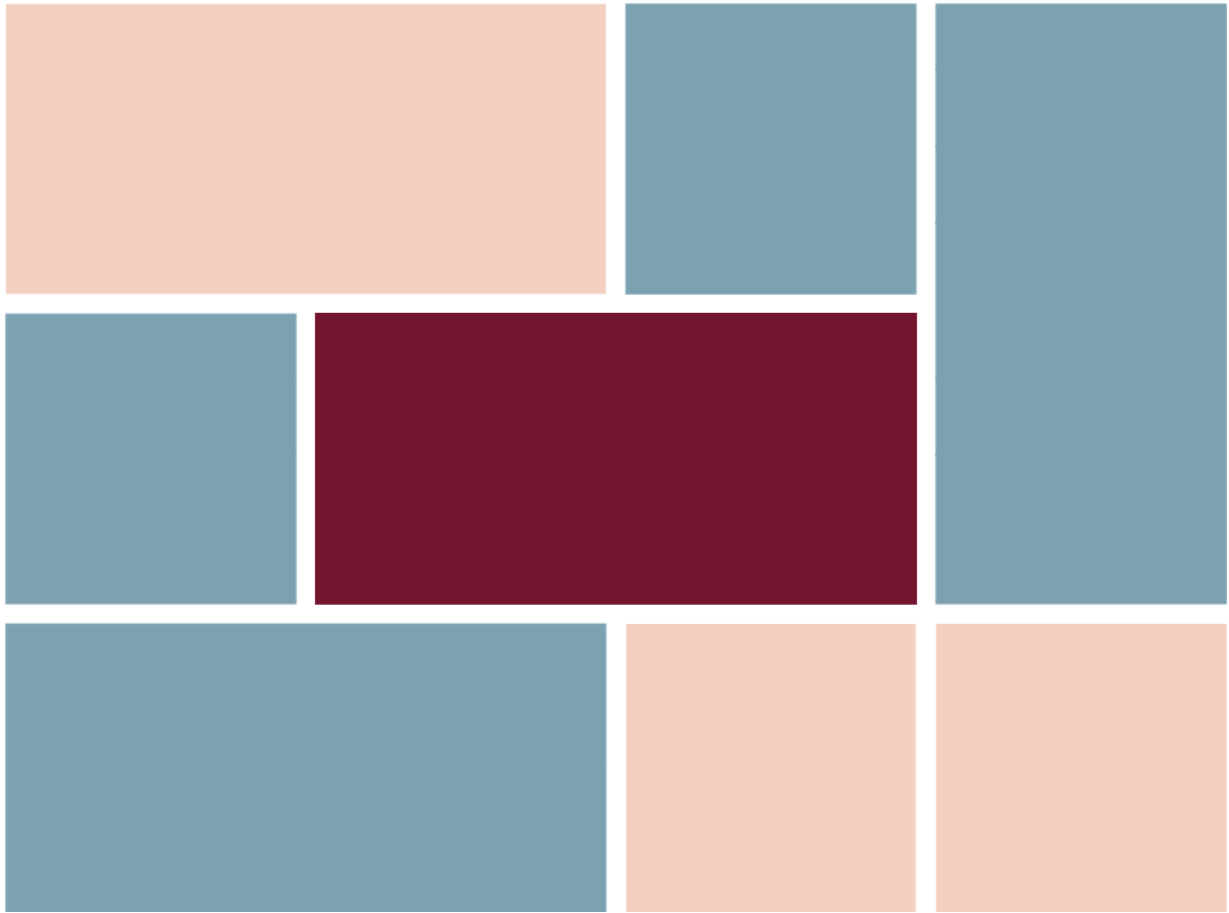
- Bidra till att utveckla våldsprevention utifrån en socioekologisk modell.
- Utveckla regional samverkan med särskilt fokus på att stödja och möjliggöra för mindre kommuner att arbeta med VIP-programmet.
- Bidra till ett arbete med att utveckla och pröva modeller för våldsförebyggande arbete riktat till boenden och dagliga verksamheter (både till personal och till boende/deltagare).

- Bidra till att utveckla en självvärderingsmodell så att VIP-programmet kontinuerligt kan följas upp och utvärderas.
- Bidra till att höja kompetensen bland generella stödinsatser för våldsutsatta om hur IF kan ta sig uttryck och om vilket stöd den specifika målgruppen behöver.

Forskning

I förhållande till fortsatt forskning blir rekommendationerna att genomföra effektstudier av VIP och andra våldsförebyggande insatser. Det behövs också bedrivs samskapande eller praktisknära forskning i syfte att utveckla en ekologisk modell för våldspreventivt arbete inom funktionshinderområdet, i samarbete med aktörer som programägande kommun, Länsstyrelser, kommuner/verksamheter och deltagare. Det är också viktigt att utveckla modeller för att kontinuerligt utvärdera effekter av våldspreventivt arbete riktat till personer med IF enligt en ekologisk modell. Vidare bör metoder utvecklas för att mäta förändring över tid, särskilt preventionseffekter. Det är nödvändigt att fortsätta pröva och validera olika utfallsmått för att hitta sätt att mäta utfall hos den specifika målgruppen. Slutligen bör man arbeta kumulativt i kunskapsutveckling, exempelvis genom att använda information som redan finns på lokal och nationell nivå, såsom existerande register över indikatorer, brukarundersökningar och olika typer av kvalitetsmätningar.

För utförligare redovisning av utvärderingen hänvisas till rapporten som återfinns bland länsstyrelsernas publikationer.

Länstyrelserna

www.lansstyrelsen.se